

БАРАБАШ
Вікторія Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних наук та
документознавства
Кіровоградський національний
технічний університет
(м. Кіровоград)

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ

У статті проаналізовано зміст і структуру навчальних посібників відомих науковців, досвідчених педагогів, які, ґрунтуючись на засадах і здобутках класичного документознавства, презентують сучасні проблемні питання історії і теорії науки про документ.

В статье анализируется содержание и структура учебных материалов известных ученых, опытных преподавателей, которые, основываясь на принципах и достижениях классической науки, представляют современные вопросы истории и теории науки о документе.

The content and structure of teaching aids of well-known scientists, experienced teachers are analyzed in the article, who, based on the principles and achievements of classical document management present the modern problems to the issues of history and theory of the science about the document.

Потужна інформатизація суспільства та впровадження комп'ютерних технологій в усіх сферах виробництва посилюють потребу в підготовці висококваліфікованих фахівців-документознавців. Це дозволяє стверджувати, що в сучасній системі наук документознавство займає одну з пріоритетних позицій. Масштабне впровадження в країні системи електронного документообігу підвищує значущість документознавства як навчальної дисципліни.

М. С. Слободяник – доктор історичних наук, професор, директор Інституту державного управління та інформаційної діяльності Національної

академії керівних кадрів культури і мистецтв, засновник фахового журналу «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» визначає документ як центральний змістовний елемент документної інфраструктури суспільства, і, водночас, як предмет вивчення комплексу документознавчих наук обумовлює необхідність формування високоосвічених спеціалістів із належною підготовкою у сфері документознавства та інформаційних технологій [10].

Сучасний фахівець-документознавець повинен не тільки мати глибокі теоретичні знання про документ, його генезис, розвиток і функціонування, володіти практичними навичками роботи з документами, досконало користуватися комп'ютерними технологіями, він, у першу чергу, має формуватися як спеціаліст з високим рівнем професійної компетентності. Зазначене включає в себе забезпечення суспільства якісною документованою інформацією, розв'язання концептуальних питань із теорії документної інформації в різних сферах практичної роботи. З огляду на це навчальний процес у вищих навчальних закладах з підготовки документознавців потребує його забезпечення високоякісними навчальними виданнями з документознавства.

Наукові та науково-навчальні видання В. Бездрабко, М. Комової, Н. Кушнарєнко, С. Кулєшова, Н. Леміш, Ю. Палєхи, М. Слободяника, Г. М. Швецової-Водки та інших учених засвідчують прагнення вітчизняних науковців об'єктивно, цілісно представити питання теорії документа, закономірності його генезису та еволюції, загальні для всіх наук проблеми функціонування документів, практики їхнього створення.

Метою статті є аналіз змісту і структури навчальних посібників відомих науковців, досвідчених педагогів, які презентують сучасні проблемні питання історії і теорії документознавства.

З метою глибинного осягнення документознавства як навчальної дисципліни доцільним, на нашу думку, буде висвітлити сутність ключової категорії «документознавство». Сам термін «документознавство» (за твердженням М. Ларькова) з'явився у 1943 р., закріпивши за новою

дисципліною переважно проблематику діловодства. І тільки на рубежі ХХ–ХХІ ст. Н. Зіновєва, Ю. Столяров, Н. Кушнарєнко та інші науковці, які працювали у сфері культури, подали ширше значення даного поняття. У таблиці 1.1. представлено тлумачення документознавства вітчизняними ученими.

Таблиця 1.1.

Тлумачення сутності поняття «документознавство»

№	Автор	Тлумачення сутності поняття «документознавство»
1	Н. М. Кушнарєнко	«Документознавство – це наука про документ і документно-комунікаційну діяльність. Наукова дисципліна, що вивчає закономірності створення і функціонування документів, розробляє принципи побудови документно-комунікаційних систем і методи їх діяльності» [7, с.148].
2	Г. М. Швецова-Водка	«Документознавство – це наука про документ, яка досліджує процеси створення і функціонування документів» [11, с.181].
3	С. Г. Кулєшов	«Наукова дисципліна, що розробляє питання теорії документа, вивчає закономірності генезису та еволюції документа, загальні для всіх наук проблеми функціонування документів, практики їхнього створення» [5, с.46].
4	М. С. Слободяник	«Документознавство – це комплекс наукових дисциплін, орієнтованих на всебічне вивчення документа в широкому контексті, а також різноманітних утворень документів, що формують документну інфраструктуру суспільства»[10, с.22].
5	В. В. Бездрабко	«Документознавство сьогодні розвивається як соціально-комунікаційна наука, що комплексно вивчає характеристики документів, процеси створення, функціонування і зберігання, а також їх історію та методик організації й дослідження, зберігає дисциплінарну самодостатність, збагачуючись на об'єктно-предметному рівні внаслідок нарощування наукового знання на міждисциплінарному ґрунті» [2].

Усі наведені трактування дозволяють стверджувати, що документознавство як сукупність знань про документ та наукова дисципліна, природно, перебуває на стадії свого формування та розвитку. Спільним у визначеннях є об'єкт – документ, а відмінним – контекст існування, який впливає на специфіку його властивостей, ознак, функційності. Тому цілком зрозуміло, що мають право на існування та обговорення різні підходи дослідників даної галузі.

Щодо витоків документознавчих навчальних видань, то, як слушно зазначає С. Кулєшов, першими розробками з теорії документа в Україні слід

вважати наукові джерелознавчі студії, започатковані, зокрема, М. Іванишевим в Університеті Св. Володимира і продовжені В. Антоновичем, В. Іконниковим та іншими вченими цього закладу, яких називають «київською школою документалістів». Подальша наукова робота з класифікування та інших питань теорії писемних історичних джерел, розвинутих, зокрема, учнями В. Антоновича, іншими вітчизняними джерелознавцями, є окремою и вельми важливою темою, що ілюструє еволюцію уявлень про документ як історичне джерело [6, с. 24].

Безпосередньою історичною передумовою організації наукової роботи з проблематики, яка притаманна традиційному документознавству, була діяльність в УСРР у 1920–1930-х рр. Інституту раціоналізації управління (м. Харків). Слід зауважити, що у 1920-ті роки в радянській Україні помітною була активізація поширення наукових та практичних знань з діловодства. Про це, зокрема, свідчить досить інтенсивне видання посібників з цієї сфери практичної діяльності. Особливу увагу привертає посібник А. Євтихієва «Десятичная система в административном делопроизводстве» (Харків, 1921). По-перше, у передмові, підписаній комісією з перегляду установ УСРР, ідеться про здійснення обстеження організації діловодства в наркоматах республіки, наміри видати огляд з адміністративного діловодства у «найважливіших» державах Європи, «Кодекс правил з адміністративного діловодства», прийнятий Всесвітнім конгресом з адміністративних наук у Брюсселі (1910). По-друге, що найцікавіше, зміст цього посібника відображає важливу тенденцію тих часів – упровадження десяткової (децимальної) класифікації у діловодство, що було ініціативою Міжнародного бібліографічного інституту (розробника цієї класифікації) і безпосередньо його фундатора Поля Отле. Автор посібника зазначає, що використання такої класифікації вже мало місце в окремих установах Голландії, Бельгії, Іспанії. Цей посібник є цікавою ілюстрацією намагань практичного впровадження в Україні певних наукових розробок (і відповідно ідей) з теорії документа [6, с. 25].

Українські архівознавці впродовж 1920–1930-х рр. підготували і видали навчальну літературу для студентів і слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників архівних підрозділів «дієвих» установ. Ці праці безпосередньо були присвячені технології діловодства («діловодній техніці») або містили розділи, де вона розглядалася в контексті архівної технології [6, с. 26].

За дослідженнями Ю. Палехи, у Радянському Союзі відродження документаційних ідей відбувається у 1960-ті рр. минулого століття на новій основі – головна увага приділяється інформаційному забезпеченню науки, розвитку переважно наук точних, природничих і технічних. Тому нова наукова дисципліна одержала спочатку назву «теорія наукової інформації» або «теорія і практика науково-технічної інформації». Незабаром автори провідної концепції «теорії наукової інформації» О. І. Михайлов, О. І. Чорний і Р. С. Гіляревський дійшли висновку про необхідність зміни назви цієї наукової дисципліни на «наукову інформатику» [9]. Поширення з початку 1970-х рр. в електронних комунікацій зумовило поєднання проблематики дисциплін, пов'язаних зі створенням, зберіганням та використанням електронних документів. Виникла необхідність формування комплексу інтегруючих знань, у якому синтезувалися загальні знання про документ. Ще на початку 1970-х рр. російський вчений В. М. Автократов показав наявність двох точок зору на зміст документознавства, перша з яких відповідає теорії й методиці документування управлінських процесів, а друга – вважає її як узагальнюючу науку про способи фіксації реальної дійсності взагалі. Суголосно зазначеному вище російський архівознавець Б. І. Ілізаров (1984 р.) наголошував на тому, що у процесі міждисциплінарної інтеграції наук, об'єктом дослідження яких є документ (архівознавство, інформатика, джерелознавство, книгознавство тощо), відбувається запозичення не стільки фактологічних, скільки методологічних знань.

Перспективні напрями утворення інтегрованої документознавчої дисципліни досліджувала російський документознавець А. М. Сокова.

Генератором узагальнюючого підходу став відомий російський бібліотекознавець професор Ю. М. Столяров [9].

Доречним, на нашу думку, буде звернутися до наукових розвідок Валентини Бездрабко. Дослідниця, ґрунтовно вивчаючи документознавчі видання, зауважує, що до середини 1990-х рр. для вищої школи України характерна відсутність практики підготовки фахівців із документознавства та інформаційної діяльності. Провідними навчальними установами, які відзначилися місіонерством щодо започаткування нової спеціальності, стали інститути культури, традиційними напрямками підготовки яких були бібліотечні, книгознавчі спеціальності. Цілком закономірно, що пошук каналу «входження» нової навчальної спеціальності відбувався при сприянні науково-педагогічних кадрів суміжних напрямів. Тому на перших порах інститутські кафедри бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства перетворилися в осередки розвитку «Документознавства та інформаційної діяльності». Зваживши на відсутність в українській науці єдиної концепції документознавства, необхідно погодитись, що сучасний розвиток напрямку підготовки фахівців «Документознавство та інформаційна діяльність» є сполученням розмаїтих підходів до змісту і форми навчання та визначення спеціалізації студента-випускника. Активне обговорення вітчизняними дослідниками цієї проблеми спричинило формування особливого напрямку досліджень – документознавча професіологія, яскравими провідниками новітніх ідей якого стали С. В. Дубова, С. Г. Кулешов, Н. М. Кушнарєнко, О. В. Матвієнко, Ю. І. Палєха, М. С. Слободяник, Г. М. Швецова-Водка та ін. [1, с. 228].

Утвердженню інтегрованих знань про документ сприяв вихід друком у 1997 р. першого видання підручника «Документоведение» («Документознавство»), підготовленого доктором педагогічних наук, професором Харківської державної академії культури Н. М. Кушнарєнко. Підручник витримав сім перевидань й широко використовується не лише в Україні. Це один із перших підручників, у

якому весь комплекс теоретичних, методичних та організаційних проблем документознавства розглянуто як єдине ціле [9].

Досвід систематизованого викладу історичних, теоретичних методологічних проблем документознавства як навчальної дисципліни виявився успішно наслідуваним і продовжуваним багатьма прихильниками Н. М. Кушнарєнко. Її аналіз виявляє факт узалеженого змісту від ідей і праць російського дослідника Ю. М. Столярова, чітко й однозначно указує на прихильне ставлення до ініціатив московського колеги та активну їх підтримку й поширення в межах українського наукового простору [1, с. 272]. Усебічне представлення різних видів документів «оприсутнило» в підручнику особливу (у розумінні Н. М. Кушнарєнко) частину документознавства, що склала другий і третій розділи видання, і охопила теми: «Видання», «Текстове видання», «Книга як основний вид видання», «Патентний і нормативний документи», «Періодичне і продовжуване видання», «Нотне видання», «Картографічне видання», «Ізографічне видання», «Неопублікований документ», «Діловий документ», «Документ як артефакт», «Кінофотофонодокумент», «Перфорований документ», «Мікрографічний документ», «Магнітний документ», «Оптичний документ», «Голографічний документ». Уникнення фрагментованого викладу навчального матеріалу привело до розширення спектру репрезентації різних видів документів – від видання до голограми [1, с. 272].

Справедливим є твердження В. Бездрабко щодо «суттєвої подібності» підручникові Н. Кушнарєнко подальших навчальних видань, зокрема Ю. Палєхи, Н. Лєміш, М. Комової.

Значущий внесок у розвиток навчальних документознавчих видань зробила Г. М. Швецова-Водка – доктор історичних наук, професор кафедри бібліотекознавства і бібліографії Рівненського державного гуманітарного університету. Цільове призначення навчального посібника науковця визначило його структуру. Посібник має дві органічно пов'язані частини. Перша – «Основи теорії про документ» і друга – «Книга як вид документа». Безумовно,

матеріал посібника більшою мірою спрямовано на спеціальність «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія», і разом з тим, логічний виклад історії документознавства, висвітлення сучасного стану документознавства, аналіз наявних концепцій, розробка класифікації документів робить посібник цінним джерелом для майбутніх фахівців-документознавців [11].

Доцільно також звернутися до посібника М. Комової «Документознавство» (2007). Дослідниця, визначаючи мету даного видання, акцентує на формуванні у студентів необхідних теоретичних і практичних знань про сутність, структуру, функції та класифікацію документів, що «складають основу документної комунікації» [4, с. 7]. У посібнику висвітлено такі теми: «Документознавство як наука про документ документно-комунікаційну діяльність», «Документ», «Документно-комунікаційна система», «Класифікація документів», «Книга», «Патентний і нормативний документ», «Періодичне і продовжуване видання», «Нотне видання», «Картографічне видання», «Образотворчі видання», «Неопублікований документ», «Діловий документ». «Кінофотофонодокумент», «Документи на новітніх носіях інформації», що, як ми уже зазначали, на організаційному рівні викладу матеріалу наближено до підручника Н. М. Кушнарєнко.

У 2012 р з'явилося ще одне навчальне видання С. Г. Кулєшова «Загальне документознавство». Доктор історичних наук (1997), професор (2000), завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства С. Г. Кулєшов розробив перший в Україні навчальний посібник з управлінського документознавства (2003). Наступне навчальне видання професора стало логічним продовженням науково-навчальної літератури. Як відмічає голова Державної архівної служби України О. Гінзбург, незважаючи на наявність в Україні низки вітчизняних підручників та навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів з документознавства, їх зміст мало відповідає реаліям практичної діяльності у сфері діловодства й архівної справи. Тому Державна архівна служба України

доручила Українському науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства підготувати цей навчальний посібник, що формував би у студентів, майбутніх організаторів діловодства та архівістів, основи знань з так званого класичного документознавства, що виникло більше півстоліття тому в надрах архівознавства [6, с.8]. У навчальному посібнику викладено основні етапи розвитку документознавства (перший розділ), висвітлено витoki документознавства; генезис класичного документознавства в СРСР; розвиток документознавства в Україні; концепції документознавства в сучасній Україні. У другому розділі досліджено теоретичні основи загального документознавства: об'єкт; предмет; поняттєвий апарат; головні завдання та основні перспективні напрями наукових досліджень загального документознавства; зв'язки документознавства з іншими науковими дисциплінами та галузями знань; історичне документознавство як складова загального документознавства; закономірності документознавства. У третьому розділі розкрито сутність службових документів як головного об'єкта дослідження загального документознавства. Висвітлено функції службових документів; їхня класифікація; уніфікація службових документів; проаналізовано структуру і ведення Державного класифікатора управлінської документації. Цінним є дослідження сутності електронного документа, аналіз основних документознавчих проблем створення та функціонування службових електронних документів.

Навчальне видання С. Г. Кулешова, безумовно, стало провідним посібником як для майбутніх документознавців, так і для всіх працівників сфери діловодства й архівної справи.

Ми розглянули лише частину наявної науково-навчальної літератури, яка, безумовно, є значно ширшою. Глибокого дослідження потребує також і проблема створення хрестоматійних видань для майбутніх фахівців-документознавців. Зазначене може стати предметом наступних наукових розвідок.

Зазначимо, що, аналізуючи навчальні видання документознавчого спрямування, ми зверталися до потужної масштабної монографії Валентини Василівни Бездрабко «Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток». Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління Київського національного університету культури і мистецтв, автор численних наукових праць і монографій, засновник і керівник міжнародного науково-теоретичного семінару з 2007 р. «Термінологія документознавства та суміжних галузей знань» В. В. Бездрабко комплексно дослідила історію становлення і розвитку документознавства як наукової та навчальної дисципліни в Україні в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. У зазначеній монографії ґрунтовно висвітлено історичні передумови, основні тенденції й напрями еволюції документознавства, головні завдання науки на сучасному етапі; розглянуто актуальні теоретичні й практичні проблеми науки – класифікацію, уніфікацію та стандартизацію документів, запровадження досягнень зарубіжного досвіду керування документаційними процесами.

Як зауважує В. М. Орлик, В. В. Бездрабко увійшла в документознавчу науку як автор низки фундаментальних праць, серед яких монографія «Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти» безперечно, є суттєвим внеском у дослідження історії документознавства. Сама постановка проблеми в такому ракурсі відкриває подальші шляхи для поглибленого дослідження важливого питання розвитку наук документально-комунікаційного циклу та формування їх методологічного інструментарію [8].

Узагальнюючи науково-методичну діяльність українських учених, слід наголосити на тому, що саме розробка навчальних видань є важливою складовою всієї наукової системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. Наявні науково-навчальні видання засвідчують зорієнтованість авторів на перспективу вирішення теоретичних й практичних проблем сучасного документознавства в Україні, що сприяє розвитку науки в цілому.

Список використаної літератури

1. *Бездрабко В. В.* Документознавство в Україні : інституціоналізація та сучасний розвиток : [монографія] / В. В. Бездрабко. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 720 с.
2. *Бездрабко В. В.* Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти : [монографія] / В. В. Бездрабко. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 208 с.
3. *Комова М. В.* Документознавство : навч. посібник / М. В. Комова. – Львів : Тріада плюс, 2007. – 294 с.
5. *Кулешов С. Г.* Документознавство : Історія. Теоретичні основи / УДНДІАСД ; Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв / С. Г. Кулешов. – К., 2000. – 162 с.
6. *Кулешов С. Г.* Загальне документознавство : навч. посібник / Укрдержархів ; УНДІАСД / С. Г. Кулешов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2012. – 123 с.
7. *Кушнарєнко Н. Н.* Документоведение : учебник / Н. М. Кушнарєнко. – 7-е изд., перераб. и доп. – К. : Т-во Знання, КОО, 2007. – 460 с.
8. *Орлик В. М.* Рецензія / В. М. Орлик. // Укр. іст. журн. – 2010. – № 6. – С. 195–198. – Рец. на кн. : Бездрабко В. Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти. – К. : Четверта хвиля, 2010. – 208 с.
9. *Палєха Ю. І.* Загальне документознавство : навч. посібник / Ю. І. Палєха, Н. О. Леміш. – К. : Ліра-К, 2008. – 395с.
10. *Слободяник М. С.* Структура сучасного документознавства / М. С. Слободяник // Вісн. Кн. Палати. – 2004. – № 3. – С. 22.
11. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – К. : Знання, 2007. – 398 с.